

Uniwersytet
Mikołaja
Kopernika
w Toruniu

International
Association
of Historians
and Archivists

NAD WISŁĄ I DNIEPREM

POLSKA I UKRAINA W PRZESTRZENI
EURAZIJSKIEJ – PRZESZŁOŚĆ
I TERAZNIEJSZOŚĆ

2015

N° 4

TORUŃ-SARAGOSSA 2015

NAD WISŁĄ I DNIEPREM.

Polska i Ukraina w przestrzeni eurazjijskiej –
przeszłość i teraźniejszość.
– Toruń-Saragossa: International Association
of Historians and Archivists, 2015. – № 4. – 190 s.

Redaktor – Zbigniew Karpus
Odpowiedzialny redaktor – Ihor Sribnyak

Komitet naukowy:

Andrij Kudryaczenko (przewodniczący),
Iryna Melnyk (sekretarz odpowiedzialny),
Oksana Dracz, Michał Klimecki,
Iwan Monołatij, Oleksandr Reent, Gennadij Nadtoła,
Vadym Rubel, Wołodymyr Troszczyński,
Marek Wagner, Wojciech Włodarkiewicz
Witalij Szczerbak, Wasyl Yablonski

Odpowiedzialność za wiarygodność faktów,
cytatów, nazwisk oraz innych danych
ponoszą autorzy publikacji

Redakcja nie zawsze podziela poglądy
autorów publikowanych materiałów

W projekcie okładki wykorzystano
mapę «Administracya (1920)» E. Romera

Adresy dla korespondencji:
sr63@ukr.net
(sekretarz odpowiedzialny)

© Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2015
© International Association of Historians and Archivists,
Saragossa 2015

ЗМІСТ

Міжнародні відносини

<i>Iwan Monotatij</i> INTERESY NARODOWE I GEOPOLITYCZNE W INTERPRETACJACH WSPÓŁCZESNYCH	5
<i>Mariia Savelova</i> KULTURPOLITISCHE PROGRAMME der EU (2000-2020)	12
<i>韋娜 (Iana Kroshka)</i> 前の能源政策: 思考、挑未 (ENERGY POLICY IN THE CONTEXT OF UKRAINE: CONSIDERATIONS, CHALLENGES AND FUTURE PROSPECTS)	15
<i>Олександр Дуднік</i> ГЕОПОЛІТИЧНІ РОЗКЛАДИ У ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОМУ ПРОТИСТОЯННІ ЩОДО «АВЕРСНОГО» ЗАПУСКУ НАФТОПРОВОДУ «ОДЕСА-БРОДИ» (2007-2009 рр.)	18
<i>Юлія Ковальчук</i> ДИПЛОМАТИЧНІ СТОСУНКИ МІЖ НЕЗАЛЕЖНОЮ УКРАЇНОЮ ТА ВАТИКАНОМ: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ	33
<i>Юлія Масловська, Антонова Валентина</i> УКРАЇНА ТА РОСІЯ: РОЗВІНЧАННЯ МІФУ ПРО «БРАТЕРСТВО»	36
<i>Поліна Плісова</i> УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКІ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ КОНТАКТИ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	41

Польсько-українські взаємини

<i>Юрій Плекан</i> ВІДНОШЕННЯ АВСТРІЙСЬКОГО УРЯДУ ДО ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ПРОТИРІЧ У ГАЛИЧИНІ	44
<i>Володимир Головченко</i> УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ СОЮЗ 1920 р.: ПОГЛЯД ПОЛІТОЛОГА-МІЖНАРОДНИКА	49
<i>Христина Федорищак (Федорів)</i> ПОЛІТИКО-ПРАВОВЕ ПОЛЕ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩІ В СФЕРІ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ	52
<i>Olena Galynska</i> ONLINE EDUCATION IN POLAND AND UKRAINE: OPPORTUNITIES, ADVANTAGES AND DISADVANTAGES	58

Полоніка

<i>Марина Палієнко</i> ФЕНОМЕН ПОЛЬСЬКОГО РАППЕРСВІЛЮ ТА ЙОГО РОЛЬ У ЗБЕРЕЖЕННІ ЗАРУБІЖНОЇ ПОЛОНІКИ	62
<i>Наталія Томазова</i> «РЕПРЕСОВАНИЙ ТЕАТР»: ДО ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОГО ТЕАТРУ В КИЄВІ	66
<i>Марія Апеннікова</i> АРХІВНА ОСВІТА В ПОЛЬЩІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ	70

Особа в історії

<i>Анна Котиченко</i> СТАНІСЛАВ ПОНЯТОВСЬКИЙ: ДИТИНСТВО ТА ВХОДЖЕННЯ У ДОРОСЛИЙ СВІТ ОСТАННЬОГО КОРОЛЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ	77
<i>Юлія Назарук</i> В. ЛИПІНСЬКИЙ – О.СКОРОПИС-ЙОЛТУХОВСЬКИЙ: ВІД ТІСНОЇ СПІВПРАЦІ ДО ГОСТРОГО ПРОТИСТОЯННЯ (1920-ті рр.)	81
<i>Татьяна Шиндлер</i> НА ПЕРЕДОВОЙ – СЫН МИНИСТРА: РУДОЛЬФ ФОН РИББЕНТРОП	83
<i>Jaroslav Serednicki</i> GENERAL PAWŁO SZANDRUK I WOJSKOWA OPOZYCJA ANTYHITLEROWSKA (1944-1945 r.)	89
<i>Елизавета Мозохина</i> БЛИЖАЙШЕЕ ОКРУЖЕНИЕ АДОЛЬФА ГИТЛЕРА	92

Соціум і держава

<i>Наталія Пророченко</i> ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ НА ШЛЯХУ РЕФОРМ XVIII – перша половина XIX ст.	96
<i>Любомир Губицький, Ганна Мельник</i> СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ В СФЕРІ ТОРГІВЛІ АЛКОГОЛЬНИМИ НАПОЯМИ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.	101
<i>Анна Острікова</i> ВПЛИВ КУЛЬТУРНО-ІДЕОЛОГІЧНОЇ ДОКТРИНИ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ХРАМОВУ АРХІТЕКТУРУ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.	107
<i>Оксана Драч</i> ПОВСЯКДЕННЯ КУРСИСТОК ВИЩОЇ ЖІНОЧОЇ ШКОЛИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (кінець XIX – початок XX ст.).....	110
<i>Василь Яблонський</i> РІК ПЕРЕД ЕМІГРАЦІЄЮ: ВИЩІ ОРГАНИ ВЛАДИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ У 1920 РОЦІ ..	117
<i>Світлана Голоско</i> УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА у 1918-1922 рр.: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ.....	121
<i>Рустем Абкадиров</i> ПРИРОДООХОРОННІ АСПЕКТИ СТАТУСУ КОРИННОГО НАРОДУ КРИМСЬКИХ ТАТАР	123

Полон та еміграція

<i>Дмитро Байкеніч</i> ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ ЛУГАНЩИНИ.....	128
<i>Аліна Ситнік</i> «... СПІЛЬНОЮ ДУМКОЮ ЗВ'ЯЗАТИ Й ОБ'ЄДНАТИ ТИСЯЧІ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ»: ТАБІРНІ ВИДАННЯ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ (1915-1917 рр.).....	138
<i>Мілана Срібняк</i> З ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МИСТЕЦЬКИХ ОСЕРЕДКІВ В ТАБОРІ ІНТЕРНОВАНИХ ВІЙСЬК УГА ЙОЗЕФОВ (ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА) у 1921-1922 рр.	145
<i>Олена Гуменюк</i> СПОРТИВНИЙ РУХ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В ЄВРОПІ В 1920 – 1939 рр.	150
<i>Ігор Срібняк</i>	155
УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ: ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОДАЛЬША ДОЛЯ.....	155

Орієнталістика

<i>Лілія Распутіна</i> ХАНЬЦІ. ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ.....	160
<i>Вадим Рубель</i> «ОПИС ТРЬОХ ДЕРЖАВ» ЯК УСОБЛЕННЯ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОГО ОНОВЛЕННЯ АННАЛО-БІОГРАФІЧНОЇ ТРАДИЦІЇ УКЛАДАННЯ «ДИНАСТІЙНИХ ІСТОРІЙ» В КИТАЇ	163

Рецензія

<i>Марина Палієнко, Ігор Срібняк</i> РІД ПАТОНІВ: ДУХОВНИЙ ЗВ'ЯЗОК ПОКОЛІНЬ, АБО ВИТОКИ ГЕНІАЛЬНОСТІ	180
---	-----

Некролог

<i>Олена Гуменюк</i> ПРОФЕСОР ОМЕЛЯН ВІШКА (1 грудня 1940 – 21 жовтня 2014)	182
--	-----

АНОТАЦІЇ.....	184
---------------	-----

ПОЛОН ТА ЕМІГРАЦІЯ

Дмитро Байкеніч,
Луганськ, Київ

ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ ЛУГАНЩИНИ

Перша світова війна (1914 – 1918 рр.) відіграла важливу роль у розвитку багатьох держав. Українські землі у складі Російської імперії не були виключенням. Мілітаризація змінила ритм життя усіх соціальних верств населення українських губерній.

Однією з таких змін була мобілізація. Динаміка руху населення набула колосальних розмірів. Залучення величезної кількості працездатного населення на фронт поступово викликало кризу робочої сили у промислових регіонах країни. Вихід із ситуації, що склалася, шукали через залучення до робіт жінок і підлітків. Але це не розв'язувало проблеми.

Криза робочої сили була також пов'язана з розширенням виробництва та збільшенням військових замовлень. Для їх виконання залучили військовополонених, які були захоплені в результаті бойових дій на початку 1915 р. Більшість підприємств, що працювали на оборону, розташовувались у Катеринославський і сусідніх з нею південних губерніях. Саме цей регіон прийняв значну кількість полонених для робіт у гірничо-промисловому та металургійному комплексах, а також у сільському господарстві.

Мета роботи – використання праці військовополонених Першої світової війни на виробництві, що розташовувалося на Луганщині. У радянській та вітчизняній історіографії ця тематика окремо не розглядалася. Незначні акценти про роль полонених робочих на Донбасі зустрічаються у загальних роботах, присвячених розвитку промисловості в Україні [1], загальному положенню українських губерній у період 1914 – 1917 рр. [2] тощо. Допоміжне значення має робота німецького вченого Р. Нахтігала про Дарницький табір військовополонених часів Першої світової війни [3].

Ця стаття ґрунтується переважно на джерельній базі Державного архіву Луганської області. Використані матеріали фондів найбільш значних підприємств того часу: ф. 2 – паровозобудівний завод Гартмана, ф. 3 – Луганський Па-

тронний завод, ф. 4 – Кадіївський Металургійний завод, ф. 7 – Донецько-Юрїївське Металургійне Товариство тощо.

У Російській імперії часів Першої світової війни поряд з кризою робочої сили у промислових регіонах були губернії зі значною кількістю безробітних. Це були колишні працівники різних галузей виробництва, які призупинили свою діяльність. Так, через заборону на вживання алкоголю закрились винокурінні та пивоварінні заводи. Заборона на експорт хлібу залишила без роботи тисячі робітників чорноморських портів. Окрім іншого, тільки біженців у 1915 – 1917 рр. нараховувалось близько 5 млн. осіб.

Разом з тим, мали місце неофіційні домовленості військових чиновників щодо більш вигідної у фінансовому відношенні експлуатації робочих. Введення у 1914 р. відстрочок від призову до армії призвело до прямої залежності робочих від адміністрації підприємств. На заводах поступово збільшувалися норми виробництва та кількість робочого часу. Ці зміни стали причиною виступів робочих за свої права. Адміністрації підприємств стало вигідніше залучати більш дешеву і покірну робочу силу – жінок, дітей та військовополонених [1, с. 560–561].

Перша найбільша перевалочна база для військовополонених знаходилася на околицях Києва біля Київської фортеці. На початку війни місто здобуло статус прифронтового військово-окружного центру. Збільшення потоку полонених солдат на початку 1915 р. змусило військове керівництво побудувати казармене містечко в районі станції Дарниця. Найбільший зборно-пересильний табір полонених зі Східного фронту було офіційно відкрито 14 липня 1915 р., хоча приймати військовополонених там почали значно раніше. Табір функціонував протягом усієї війни. Особливо велика кількість полонених у цьому таборі була після боїв у Карпатах і захоплення австрійської фортеці Перемишль навесні 1915 р., а також під час Брусилівського прориву влітку 1916 р. [3, с. 105–107].

У жовтні 1914 р. у першому київському таборі була уведена система привілеїв для полонених шляхом їхнього сортування за категоріями благонадійності і неблагонадійності – відповідно до їхньої національності. У Дарницькому таборі подібна практика продовжувалася до кінця його існування. «Благонадійними» вважалися захоплені до полону солдати австрійської армії слов'янських національностей. Саме вони мали привілеї, у тому числі і найголовнішу – їх залишали працювати на території європейської Росії, тобто у більш сприятливих кліматичних умовах [3, с. 104–105].

Дарницький табір практично завжди був перевантажений військовополоненими. На початку літа 1916 р. адміністрація табору отримала навіть розпорядження імператора, у якому йшла мова про найшвидше пересування всіх полонених у внутрішні губернії Росії. Більша їх частина була направлена в українські губернії, де труд полонених застосовувався не тільки на сільськогосподарських роботах, а й у більшій мірі у гірничопромисловому виробництві Криворіжжя та Донбасу [3, с. 107–108].

Перші військовополонені робочі на території Луганського краю з'явилися у 1915 р. Цьому передувала тривала юридично-правова підготовка другої половини 1914 – початку 1915 рр.

Одним з перших документів, що регулював застосування праці полонених, були правила відпуску військовополонених для робіт у приватних підприємствах гірничої, гірничо-заводської, фабрично-заводської промисловості та інших великих промислових підприємств. Вони були прийняті 16 вересня 1914 р. Дія правил розповсюджувалася на підприємства, які були розташовані поза зоною театру війни. Зміни та доповнення цих правил відбувалися неодноразово, починаючи з 10 жовтня т. р. [4, арк. 2].

Відповідно до правил від 17 березня 1915 р. полонені відпускалися партіями не менше, ніж 25 чоловік для кожного підприємства. Затверджувалося, що їхня кількість не має перевищувати 15 % від загальної кількості робочих підприємства. Підприємства, що бажали отримати військовополонених для робіт повинні були подати про це заяву фабричним інспекторам, окружним інженерам або відповідним посадовим особам. Далі ця заява направлялася місцевому губернатору. Останній направляв її разом зі своїм висновком до Головного Управління Генерального Штабу [4, арк. 1].

Бюрократична тяганина та плутанина подачі заяв на військовополонених, скоріш за все, завжала продуктивності використання їх праці в промисловості. Швидшою необхідністю розподі-

лу полонених між підприємствами, які виконували військові замовлення, займалися і в Міністерстві Торгівлі та Промисловості. Саме воно відповідало за функціонування промисловості та вугільних шахт. Вже 2 червня 1915 р. Рада Міністрів постановила дозволити промисловим підприємствам Донецького Басейну звертатися з клопотанням щодо надання військовополонених безпосередньо до Штабу МВО (Московський Воєнний Округ) (до якого відносились і Слов'яносербський та Старобільський повіти й ОВД (Область Війська Донського) – Д. Б.), обходячи всі інші інстанції. Під дію цієї постанови підпадали і підприємства, які розташовувалися в ОВД [4, арк. 7 зв.].

На початку літа 1915 р. на великих підприємствах м. Луганська Слов'яносербського повіту виникла гостра потреба робочих рук. До роботи ставили жінок та дітей. Особливо важка ситуація склалася на паровозобудівному заводі Гартмана. Директор заводу К. Хржановський писав: «надходження жінок на роботу проходить незначне... завод потребує ще близько 500 робочих різних спеціальностей. Знайти робочих тут, в місцевому районі та навіть зі сторони не є можливим, і колишній начальник Луганської пошти І. Кулеша обіцянку дістати робочих з Вітебського району не виконав... маємо лише два виходи: перший – письмове звернення Бельгійського консульства від 27 травня, другий – отримання військовополонених» [5, арк. 20]. У зв'язку з тим, що бельгійські солдати, які знаходилися в Петербурзі, були розподілені на роботу по військовим заводам, в тому числі вони потрапили і на Луганський патронний завод [6], був обраний другий варіант. Звертаючись до Катеринославського Губернатора 10 червня 1915 р., К. Хржановський просив для роботи на заводі Гартмана 250 військовополонених [7, арк. 37].

Щодо отримання полонених для заводу Гартмана, К. Хржановський на початку літа 1915 р. також звертався і до Петербурга, в Правління РТМЗГ (Російське Товариство Машинобудівних заводів Гартмана). З першу Правління відмовило у використанні праці військовополонених, що було пов'язано з неприйнятністю участі полонених на роботах підприємств, які були пов'язані з виробництвом військових замовлень. Після нетривалого листування, Правління в своєму листі від 25 червня 1915 р. змінило свою думку: «якщо залучення військовополонених, по можливості слов'ян, придатних до роботи категорій, є в теперішній час єдиною поки мірою, що послаблює кризу, ми просимо Вас і привести її до виконання... при існуючих умовах застосування праці полонених неминуче» [5, арк. 52].

Вже 6 липня 1915 р. Правління заводу Гартмана в м. Луганську направила клопотання до Штабу МВО з проханням «дозволити застосувати на заводах Російського Товариства Машинобудівельних заводів Гартмана в Луганську працю військовополонених». Зазначалось, що «на перший час найпокірніше просимо розпорядження місцевому Військовому Начальнику відпустити з пунктів розміщення військовополонених по Слов'яносербському повіту... 50 чоловік, переважно слов'янського походження». Використання праці військовополонених необхідно було «для работ при мартенівських та сталеливарних печах... строком... у 3 місяці». При цьому зауважувалось, що «користування працею військовополонених німців та угорців Заводоправління не находить можливим» [7, арк. 35–35 зв.].

Надання полонених для підприємств Слов'яносербського повіту затягувалося через заяву Головного Артилерійського Управління. Останнє терміново просило «для роботи по видобутку руди на залізних копальнях Кривого Рогу, а також для роботи на 10 південних металургійних товариств необхідно було 12.000 військовополонених». Основна кількість полонених перекидалась в цей промисловий регіон із Туркестанського та Омського Військових Округ, однак 2650 душ терміново було переправлено з підприємств МВО [7, арк. 49–50 зв.]; (Таблиця). Переправлені військовополонені були з «благонадійних», тобто слов'янського походження [7, арк. 31].

З 16 липня 1915 р. усі заяви, відносно надання військовополонених, від гірничих та гірничозаводських підприємств півдня Росії мали б направлятися до Ради ЗГПР (З'їзд Гірничопромисловців Півдня Росії). Правління останнього ці заяви, разом зі своїм висновком, направляло до Штабу МВО [4, арк. 37]. Цей крок спростив механізм отримання військовополонених підприємствами, адже в їхню підтримку виступала така серйозна організація.

Підприємства, в силу терміновості, були поставлені «в чергу» на отримання військовополонених за своїми запитами. Наприклад, 5 серпня 1915 р. Рада ЗГПР повідомила директора заводу Гартмана, що «черга Ваша на отримання військовополонених, згідно повідомленню Московського Штабу, десята та буде задоволена по мірі прибуття полонених у межі Харківської Місцевої бригади» [4, арк. 1]. Наприкінці того ж серпня на завод Гартмана прибуло 50 полонених слов'янської національності та незначна кількість румун [4, арк. 23–23 зв.].

До ДЮМТ (Донецько-Юр'ївське Металургійне Товариство) військовополонені були достав-

лені наприкінці весни – на початку літа 1915 р. За наявною інформацією в цей час там вже працювало 150 полонених [8, арк. 139 зв.]. Як і інші металургійні підприємства, ДЮМТ отримало їх після того, як адміністрація заводу направила клопотання-запит до Генерального Штабу [8, арк. 132 зв.].

Згідно існуючої інформації, для відбору військовополонених на металургійні підприємства, до Харкова к Військовому Начальнику направлялися заводські представники. Вони, у пункті постійного розміщення військовополонених, відбирали полонених для різних видів роботи на заводах [9, арк. 148 зв., 164 зв.]. Скоріш за все, відбір був пов'язаний з професією або ж загальним станом потенційних робочих. Підприємства, не пов'язані з металургією, отримували полонених по залишковому принципу. Особливо це стосувалося їх «благонадійності».

Влітку 1915 р. у зв'язку з початком роботи військовополонених на промислових підприємствах країни виникло багато юридичних питань відносно Правил від 17 березня т. р. Для вирішення цих питань необхідно було створити спеціальну комісію, що під час війни було не дуже доцільним. Вирішено було «надати Військовому Міністру право встановлювати, своєю владою, у випадках що підлягають, з Міністром Іноземних Справ, визнані ним як необхідні зміни та доповнення до правил від 17 березня 1915 р.» [10, с. 2189]. Вже 12 серпня т. р. Військовий Міністр вніс додаткові зміни до правил відпуску військовополонених на роботи. Встановлений мінімум відпуску в 25 осіб було відмінено. С того ж моменту можливо було «отримувати військовополонених по мірі дійсної необхідності» [4, арк. 26].

Восени 1915 р. на роботу до Південного заводу вибухових речовин Російського Товариства для вироблення та Продажу Пороху при ст. Рубіжне (надалі завод Рускокраска – Д. Б.) було призначено 200 військовополонених [11, арк. 262]. Це була перша партія полонених, яку доставили на станцію Сватове [11, арк. 278], а відти під конвоем направили на сам завод.

Необхідної кількості військовополонених, що були замовлені підприємствами для роботи, промисловості все одно не вистачало. Так, Інспектор Катеринославської Губернії з Губернської Тюремної Інспекції 20 серпня 1915 р. писав: «з огляду на нестачу в останній час військовополонених слов'ян, які можуть бути призначені для роботи у вугільно-гірничопромислові підприємства Півдня Росії, Штаб Московського Військового Округу знайшов можливим допустити для

роботи на промислові підприємства, копальні та шахти військовополонених німців та мадяр, при умові встановлення за ними необхідної охорони та суворого спостереження». При цьому зазначалося, що «на адміністрацію копальні залишається... вся відповідальність за небажані наслідки, які можуть бути після прийняття на роботу полонених вказаних національностей» [4, арк. 22].

Зважаючи на терміновість військових замовлень і постійні призови, необхідність у військовополонених зростала. При цьому на заводи не пов'язані з металургією їх направляли в обмеженій кількості. Так, у березні 1916 р. на заводі Гартмана знаходилося дуже мало полонених – усього 115 осіб [12, арк. 281]. Природно, що саме відсутність необхідних робочих рук стала причиною подачі заяв підприємствами, не тільки заводом Гартмана, на військовополонених німців та угорців. Вже навесні 1916 р. з Дарницького табору для військовополонених до Харківської Місцевої бригади були направлені полонені німці та угорці. 1 травня т. р. адміністрація всіх підприємств була проінформована про те, що Штаб МВО дозволяв знятих розпорядженням Військового Відомства з работ військовополонених сербів, хорватів, словенців, чехословаків та італійців замінити іншими полоненими [7, арк. 31].

Восени 1916 р. розподілом кількості полонених по підприємствам займалася Міжвідомча Комісія [7, арк. 99]. У цей час поновилася доставка військовополонених на завод Гартмана. Полонені слов'янських національностей прибували з Жилівської копальні (район сучасного м. Алчевськ – Д. Б.), де знаходився пункт розташування полонених, Харківського тимчасового пункту розташування військовополонених та від Анан'ївського Повітового військового начальника. Військовополонених німців та угорців до Луганська везли напряму зі Збірного відділу Дарницького табору для полонених [7, арк. 57, 69–70, 84–87, 96–97, 100–101].

З 17 грудня 1916 р. для вирішення питань пов'язаних з направленням військовополонених на підвідомчі Міністерству Торгівлі та Промисловості підприємства був створений Відділ військового часу [13, арк. 65]. Саме до нього направлялися всі заяви та клопотання по цьому питанню. Вони розглядалися, після чого кожному підприємству призначалась кількість полонених та час для їх відправлення. Виділені військовополонені направлялися прямо до станції при підприємстві замовника, де їх мав зустріти приймальник. Полонені доставлялися протягом двох днів після отримання повідомлення. Замовник не мав пра-

ва відмовлятися від заявленої кількості полонених, бо їх одразу ж направляли до іншого замовника [14, арк. 16–16 зв.].

На вуглевидобутку Донбасу під час війни також працювала значна частина військовополонених. Нажаль, інформація про військовополонених-шахтарів у Луганському архіві не збереглась. Відомо лише, що до кінця 1916 р. загальна кількість полонених, які були зайняті на гірничо-промислових підприємствах всього Донецького Басейну, сягала 100 тис. осіб [13, арк. 40–40 зв.]. Якщо порівняти співвідношення кількості працюючих на кам'яновугільних підприємствах та жінок з підлітками, то отримаємо наступне: підземних робочих військовополонених – 17015 осіб, жінок – 559, підлітків – 2084; на поверхневих роботах було задіяно 18174 військовополонених, 952 жінки та 7254 підлітків; службовцями були 6502 військовополонених, 194 жінки та 1809 підлітків. Загальне ж їх співвідношення дорівнювало – 41691 / 1705 / 11147 [13, арк. 50].

Не дивлячись на те, що кількість військовополонених на початку 1917 р. на промислових підприємствах скорочувалася, на Південному заводі вона збільшувалася [11, арк. 345], й вже на початку 1917 р. складала 569 осіб [15, арк. 122]. Але це була не найбільша кількість полонених на цьому заводі. Наприкінці березня т. р. адміністрація заводу, у зв'язку з «терміновим спорудженням та гострою потребою в робочій силі», звернулася до Тамбовського Губернського Правління з проханням виділити додаткову кількість полонених. Заява була на 100 полонених турків, які знаходилися у м. Борисоглібськ [15, арк. 236]. Чи були надіслані полонені на Луганщину нам не відомо.

На Південний завод переводилися військовополонені і з інших підприємств Луганщини. Цікавим у цьому відношенні є звернення адміністрації заводу Гартмана до адміністрації Південного заводу у квітні 1917 р. щодо повернення 11 військовополонених. Ці робочі перед переходом на Південний завод відпрацювали 11 місяців у Луганську та були «ознайомлені з котельними, слюсарними та ковальськими роботами і вкрай бажано [було б – Д. Б.] взяти [їх – Д. Б.] до Гартмана для виконання робіт на оборону» [15, арк. 331–331 зв.]. Але адміністрацією Південного заводу у поверненні було відмовлено – «на жаль, відпустити не можемо, оскільки наш Завод вельми терміново споруджується для потреб Оборони Держави» [15, арк. 333].

Військовополонені були розподілені по усім цехах Південного заводу. Відомо, що у другій половині 1917 р. вони працювали у електричному

та паровому відділах (50 осіб), у сірчаноокислотному відділі (1), на цегляному заводі (3), на Матеріальному складі (5), як чорнороби (230) [16, арк. 6, 22, 43, 51, 72].

У травні 1917 р. на емальованих зводах у Луганську значилося 84 полонені. Вони склали значну частину усіх робочих. Крім полонених на заводах було 314 осіб, з яких – 100 підлітків, 88 жінок, 5 дітей віком до 15 років [17, арк. 20].

У грудні 1917 р. на Кадієвському Металургійному Заводі працювало 535 військовополонених [14, арк. 153].

Через відсутність архівних документів ми володіємо малою кількістю інформації щодо військовополонених на Ольховському заводі. Відомо лише загальна кількість полонених станом на квітень 1916 р. – 87 осіб [1, с. 559]. Слід зауважити, що постанови та телеграми, які надходили з Катеринослава з питань військовополонених направлялися також і на цей завод [7, арк. 124].

У тогочасній пресі зустрічаємо згадки про те, що австрійські полонені-друкарі, набірники та переплетники працювали на типографії у Лозово-Павлівці [18, с. 4].

Відповідно до Правил 17 березня 1915 р., про всі кількісні зміни у складі військовополонених на підприємствах (смертність, захворювання, втечі тощо) адміністрація підприємства негайно мала повідомляти Губернське начальство, яке невідкладно передавало отриману інформацію у Головне Управління Генерального Штабу [4, арк. 3]. Відношення до пересування військовополонених було досить ліберальним. Слід вважати, що військовополоненим, особливо слов'янського походження, дозволялося вільно переміщуватися тими населеними пунктами, де вони працювали та мешкали. Однак, відлучатися на більш далекі відстані заборонялося [15, арк. 250].

Загальне керівництво охороною полонених, які працювали на приватних підприємствах, було зосереджене у Губернського начальства. Охорона здійснювалася місцевою поліцією. На допомогу поліції розпорядженням Губернського начальства за необхідністю винаймалися особливі сторожі. Зарплатню сторожам виплачувало підприємство за рахунок коштів із заробітної платні полонених [4, арк. 3].

Відповідно до Циркуляра Катеринославського губернатора від 5 та 13 травня 1915 р., охорону військовополонених мали забезпечувати: 1 сторож / вартовий на 20 військовополонених і 1 десятський / десятник на кожні 50 полонених. Вартові та десятники були озброєні. Оплата цих осіб вносилася на депозит місцевого поліцей-

ського управління [4, арк. 7]. Наприклад, адміністрація ДЮМТ вносила кошти у Луганське Повітове Казначейство «для зарахування на депозит Слов'яносербського Повітового Поліцейського Управління на утримання охорони військовополонених» [8, арк. 129 зв.]. Такий підхід до сплати був дійсний до середини 1917 р. [17, арк. 7].

Витрати на утримання охорони військовополонених, що залучалися до сільськогосподарських робіт, відшкодовувалися за рахунок надзвичайних понадмісцевих кредитів. Останні асигнувалися на потреби військового часу з розрахунку по 10 рублів на одного полоненого на місяць. Ці кошти були понад тих відрахувань, які надходили з заробітної плати полонених. Відрахування надходили у розпорядження земств [10, с. 2381].

Спеціальна охорона на підприємствах з'явилась одночасно з полоненими. На ДЮМТ вже 2 червня 1915 р. оплачувалася робота 2 вартових для полонених [8, арк. 129 зв.], 11 червня на заводі нараховувалося 7 вартових і 3 десятника [8, арк. 138 зв.], а 30 червня їх було вже 12 і 5 відповідно [8, арк. 174 зв.]. Це означає, що на виробництво вчасно залучалася охорона, оскільки у цей момент на завод почали надходити перші партії військовополонених.

Зі збільшенням кількості полонених на підприємствах зростала й кількість охорони. Слід вважати, що для надання охорони полонених із загальної кількості присутніх на заводі поліцейських, були уведений особливі відмінні знаки. 25 листопада 1915 р. на ДЮМТ були виділені кошти на кашкети та плечові знаки для вартових і десятників [9, арк. 85 зв.], яких 22 грудня 1915 р. нараховувалося 40 і 16 відповідно [9, арк. 150 зв.].

З архівних джерел відомо, що на початку січня 1917 р. на ДЮМТ значилося 102 вартових і 41 десятник [19, арк. 22 зв.]. Також відомо, що охорону військовополонених, яких виділяли для підрядників цього заводу, несли вартові ДЮМТ [19, арк. 199 зв., 260 зв.]. Кількість військовополонених на Луганщині на ДЮМТ того часу була найбільшою (Таблиця).

На початку літа 1917 р. Головне Управління Генерального Штабу для покращення нагляду за військовополоненими вирішило організувати особливі команди з числа офіцерів і солдат, які втекли з полону, а також з інвалідів війни. Усім, хто користувався працею військовополонених передбачалося подати заяви на надання таких команд [20, арк. 17]. Відомо, що цією пропозицією користувалися і Кадієвські кам'яновугільні копальні, і Металургійний Завод ПРДМ. Відомо,

що до Кадіївки прибула команда з 50 чоловік команди охорони [20, арк. 20].

Лібералізм до військовополонених або показує «братерство» слов'янського світу призводило і до негативних наслідків. У більшості великих підприємств, що знаходилися в українських губерніях, відбувалися масові втечі військовополонених робочих [7, арк. 124]. Усім закладам, підприємствам та приватним особам, на яких працювали військовополонені, наказувалося відразу повідомляти про втечі поліцейській владі. Начальники поліції були зобов'язані повідомляти про це місцевих представників МВС та Губернське Управління з Повітових та Міських справ [15, арк. 57]. Місцевому військовому начальству передавалися у розпорядження і ті полонені, які скоювали злочини [4, арк. 3].

Факти про масові втечі полонених робочих з підприємств Луганщини нам не відомі, окрім одного непідтвердженого випадку. За інформацією Слов'яносербського повітового Військового начальника, військовополонений русин восени 1917 р. втік і «за чутками» працював на емальованому заводі Луганська [17, арк. 63]. Інформація була перевірена але не підтвердилася.

Цікавим для розуміння матеріального становища військовополонених є оплата їх праці. Згідно з Правилами від 17 березня 1915 р., третина заробітної плати полонених відраховувалося в особливий фонд, на відкритий рахунок Міністерства Торгівлі та Промисловості [4, арк. 61]. Залишок відраховувався на підприємства. Останнім компенсувалися витрати на доставку полонених і їхнього конвою до місця призначення, на їхню зворотню доставку для передачі у військове відомство, а також витрати на загальне утримання (видача або спорудження необхідних будівель, лікування, забезпечення продовольством, одягом, взуттям, білизною та необхідним реманентом, а також утримання охорони). Полоненим дозволялося видавати на руки не більше, ніж 20 копійок на день. Якщо залишалась якась сума, то її зараховували на особистий рахунок військовополоненого [4, арк. 2 зв.]. Кошти, які видавалися полоненим на руки, переважно витрачалися на купівлю додаткових продуктів харчування на місцевих базарах.

12 серпня 1915 р. Військовим Міністром були внесені зміни до Правил від 17 березня т. р. щодо розподілення зарплатні військовополонених. Відповідно до змін, із заробітної плати самих полонених до особливого фонду відраховувалася не третина, а четверта частина. Крім того, увесь залишок після сплати витрат підприємству, ви-

давався військовополоненим на руки [4, арк. 26], що, треба вважати, стимулювало їх краще працювати.

У другій половині 1917 р. на підприємствах, які погодилися замінити десятників і вартових з охорони військовополонених на особливі команди, з полонених перестали стягувати гроші за їхню ж охорону. Оплата охоронних команд проводилася з фондів підприємств-роботодавців [20, арк. 17; 19, арк. 362 зв.].

Військовополонені працювали не гірш, ніж інші робочі. Вони виходили як у денні, так і в нічні зміни [21, арк. 163]. Заробітна плата полонених виплачувалася в один час із зарплатнею інших робітників [22, арк. 106 зв.; 9, арк. 44 зв.]. 9 серпня 1915 р. на підприємствах була введена «заохочувальна винагорода полонених за сумлінну працю під час виконання ними вироблених за воєнним відомством робіт». Це заохочення не перевищувало 10 % сплати праці [10, с. 3036].

На тих підприємствах, де працювали полонені, був призначений відповідальний за них або завідувач військовополоненими. Він відповідав за харчування та інші побутові питання життєдіяльності. Йому виділялися кошти на «харчове забезпечення» полонених [8, арк. 130 зв., 139 зв.]. Полонені були забезпечені й власним посудом [22, арк. 69 зв.].

Харчувалися військовополонені робочі доволі добре. У їхньому раціоні були присутні навіть м'ясні страви. Документами підтверджені факти виділення завідуючим коштів на закупівлі м'яса, сала й солонини [9, арк. 27 зв.; 19, арк. 259 зв.]. Однак, покращене харчування полонених, згідно архівної інформації, було тільки на підприємствах.

Військовополонені, які залучалися до сільськогосподарських робіт, мали скромніший раціон. З документів відомий випадок виступу полонених, що працювали у сільській місцевості в червні 1916 р. з вимогами щоденної видачі м'яса. У протилежному випадку вони відмовлялися працювати. Полоненим відмовили через те, що вони отримували такий самий раціон, як і місцеві селяни [23, арк. 62].

Військовополонені, які працювали на підприємствах, мешкали у виділених для них або спеціально побудованих казармах чи бараках. Спали вони на дерев'яних ліжках, на які були постелені матраци, набиті соломкою. За станом матраців постійно слідкували. Змінювали соломку, прошивали та прали на матрацники люди, яких винаймав завод [22, арк. 81 зв.].

На підприємствах, де бракувало казарм для поселення військовополонених, поспіхом

будувалися бараки. Наприклад, з появою військовополонених на ДЮМТ одразу почали будувати барак. Вже 5 листопада 1915 р. були виділені кошти за побудований барак [9, арк. 67 зв.]. Наступний побудований барак було сплачено через півтора місяці – 21 грудня т. р. [9, арк. 148 зв.] тощо.

На паровозобудівному заводі Гартмана у Луганську полонені робочі жили у 6 казармах. Найбільшою була перша казарма, де розташовувалося близько 90 полонених. У п'яти інших казармах мешкало від 20 до 35 осіб у кожній [21, арк. 163].

Військовополонені, які потрапили на територію Луганщини, були погано вдягнені. Через те, що вони прибули до цього краю не одразу з фронту, а тривалий час знаходилися в дорозі, їхній одяг та взуття сильно зносилися. Наприклад, підставою для виділення коштів для полонених, що прибули на Південний Завод, могла стати телеграма наступного змісту: «полонені погано вдягнені, необхідно швидко придбати 600 аршин верхнього матеріалу, 1400 аршин для спідньої білизни, верхньої шкіри підметок для 100 пар» [24, арк. 321].

Адміністрація ДЮМТ з початку надходження військовополонених також турбувалася про їхній зовнішній вигляд. 6 червня 1915 р. бухгалтерією заводу було виділено кошти на купівлю одягу, білизни та взуття [8, арк. 132 зв.]. Гроші були виділені наперед в рахунок майбутньої заробітної плати полонених. У зв'язку зі збільшенням кількості полонених 30 червня т. р. знову були виділені кошти на купівлю білизни, взуття та кашкетів [8, арк. 173 зв.].

Посилаючись на Головний Журнал Бухгалтерії ДЮМТ, виділення коштів на одяг військовополоненим відбувалося по прибуттю кожної нової партії. «Гардероб» полонених був досить пристойним. Так, 31 серпня 1915 р. для них було придбано: 453 сорочки, 419 кальсонів, 20 піджаків та 250 брюк [22, арк. 111 зв.], а 30 вересня т. р. було придбано ще 391 сорочку, 386 кальсонів і 228 піджаків [22, арк. 170 зв.]. 3 жовтня т. р. знову виділилися кошти на брюки, кальсони та сорочки [8, арк. 2 зв.].

Для збереження придбаних речей, для догляду за зовнішнім виглядом та підтримки гігієни, військовополоненим відпускалися мило, сода для прання [19, арк. 339 зв.]. Ці факти – прямі докази особливої уваги адміністрації ДЮМТ до цих робочих і до їхнього здоров'я.

З початком надходження військовополонених на підприємства відразу виникло питання про їхній стан здоров'я. Вже 6 червня 1915 р. Міністр Внутрішніх Справ Катеринославської губернії постановив: «військовополонені..., що виявилися хворими, непрацездатними, а також ті,

хто відмовився від робіт, приймалися б найближчими Військовими Начальниками, у відомстві яких знаходяться пункти постійного розміщення полонених» [4, арк. 35].

Очевидно, що полоненим дійсно надавали право вибору тієї чи іншої роботи. Останнє мало місце і на підприємствах Луганського краю. Вже на початку січня 1916 р. Слов'яносербський Повітовий Воїнський Начальник писав адміністраціям підприємств, що «військовополонені, які відмовилися від робіт, або не здатні до них, мною не прийматимуться» [7, арк. 3]. Але ситуація виявилася актуальною і вимагала розв'язання цього питання. Так, 2 квітня т. р. адміністрація заводу Гартмана з цього приводу зверталася до Поліцейського Приставу того ж заводу з пропозицією свого варіанту виходу з ситуації. Представники заводу просили «порушити клопотання перед Начальником Харківської Місцевої Бригади про зняття з робіт на заводі та про передачу у розпорядження Військової влади 16 осіб робочих з військовополонених..., [які – Д. Б.] систематично ухилялися від робіт, не реагуючи на жодні заходи впливу» [7, арк. 28]. Цей епізод документу достовірно свідчить про відсутність фізичного примусу полонених до виконання потрібних на місцях робіт.

Наприкінці 1915 р. – початку 1916 р. на території Донбасу швидко розповсюдилася висипнотифозна епідемія. На родовищах та копальнях було багато хворих військовополонених, що викликало проблему з їхнім зосередженням у одному шпиталі [7, арк. 5]. З цією епідемією з часом впоралися, а для того, щоб не допустити повторення епідемії, полонених почали лікувати на місцях. Наприклад, одного хворого полоненого було відправлено з Південного заводу до Кременської повітової лікарні. Адміністрація заводу просила «засвідчити такого, а якщо з'явиться необхідність, то залишити його на лікування в лікарні». Усі витрати на лікування полоненого підприємство брало на себе [11, арк. 335].

2 січня 1917 р. Міністерство Торгівлі та Промисловості постановило, що на підприємстві, де перебувають військовополонені, вони одразу мають бути оглянуті лікарем. Засвідчених хворих необхідно було відправляти назад. Якщо полонений захворів на підприємстві, то його мали лікувати за місцем роботи [13, арк. 77]. Відомий випадок, коли хворого військовополоненого звільняли від важкої роботи та переводили на більш легку у межах одного підприємства [21, арк. 248].

На деяких підприємствах військовополонені займали різні посади при лікарнях, зокрема: 5 військовополонених працювали санітарами у

лікарні ДЮМТ [9, арк. 101]; на Південному заводі як «служителі амбулаторії» [16, арк. 23]; на Кадієвському Металургійному заводі частина полонених також працювала при заводській лікарні [20, арк. 91] тощо.

Хвороба військовополоненого з летальним наслідком, згідно з архівними матеріалами, відома лише в одному випадку. Відповідно до записів бухгалтерської книги ДЮМТ, 20 лютого 1917 р. була виплачена грошова винагорода алчевському муллі на похорон військовополоненого турка [19, арк. 82 зв.]. У більшості випадків хворих військовополонених робочих відправляли на більш легкі роботи, переважно у сільськогосподарський сектор.

Брак робочої сили у селах місцева влада компенсувала працею військовополонених. У цій галузі використовувався труд полонених, які раніше перебували у шпиталях, тобто тих, які не підлягали важким фізичним навантаженням [25, арк.56]. Робоча сила військовополонених використовувалася сезонно, тобто під час посіву та збору урожаю. Наприклад, у червні 1916 р. з м. Іркутськ на польові роботи до Новоолександрівського кінного заводу було направлено 50 полонених [26, арк.107]. Значні переміщення полонених для роботи у сільському господарстві були вкрай рідким явищем.

Один з фактів значного по кількості надання військовополонених для роботи на полях зафіксований в архівних документах, які датуються червнем 1915 р. У цей час Катеринославська губернська повітова управа отримала дозвіл на використання для робіт у сільському секторі губернії 8 тис. військовополонених – по 1 тис. на кожний повіт. Але й цього виявилось на достатньо. І вже взимку 1916 р. місцева влада звернулася до промислових підприємств із запитом про тимчасове надання полонених для посівних робіт [7, арк. 14]. Запит не задовольнили, а навесні 1916 р. Катеринославське губернське земство намагалось отримати дозвіл на додаткове виділення полонених у кількості 36 тис. осіб [2, с. 68–69]. На жаль, рішення з цього питання нам не відомо.

Ті ж причини стали приводом змін у правилах про відпуск полонених на сільськогосподарські роботи, внесені 5 червня 1915 р. Відзначалося, що «Земські Управи, міські громадські організації, приватні промислові підприємства, правління приватних залізничних товариств та Заклади Головного Управління Землеустрою та Землеробства, які бажали отримати у своє розпорядження військовополонених, надають встановлені на цей предмет заяви безпосередньо до штабу місцевого військового округу, одночасно ставлячи до відома про це й Губернатора з ука-

заною необхідною кількістю полонених і бажано часу їхнього прибуття» [4, арк. 21].

Усе ж таки розв'язання питання щодо використання праці військовополонених у сільському господарстві не відкладалося. Вже 22 лютого 1917 р. Радою СГПР у доповнення до циркуляру від 1 лютого т. р. були внесені зміни до порядку прийому та видачі відряджених на роботи полонених. Зокрема зазначалося, що «серед військовополонених півдня Росії є значна кількість малосильних, малопродатних для важких робіт». Через наполегливі прохання Міністерства Землеробства про передачу частини полонених у розпорядження сільських хазяїв, Міністр Торгівлі та Промисловості просив терміново скласти списки усіх непридатних до важкої праці полонених [7, арк. 11].

Навесні 1917 р. на сільськогосподарські роботи направлялися ті полонені, яких відмовлялися приймати підприємства, що раніше подали заяви-запити у Раду СГПР [14, арк. 16]. Крім того, військовополонених надавали для сільськогосподарських робіт заводським підрядчикам. Про це є свідчення за весь 1917 р. у ДЮМТ [19, арк. 199 зв., 260 зв.].

Віськовополонених використовували на сільськогосподарських роботах і місцеві Продовольчі Комітети. Цій процес також носив сезонний характер. Однак, адміністрація підприємств, з роботи яких знімали робочих, не завжди сприяла цьому. Наприклад, на запит про виділення полонених із заводу Гартмана місцевим Продовольчим Комітетом було отримано негативну відповідь: «полонених ми відпустити не можемо, оскільки наш завод напрочуд потребує робочих рук» [7, арк. 47, 48].

Ситуація у сільському господарстві у 1917 р. була критична. Вже у червні т. р. Міністерство Торгівлі та Промисловості рекомендувало старшому фабричному інспектору Катеринославської губернії разом із Заводським Комітетом та Контрольними Підкомісіями обговорити питання кількості військовополонених, яких можна буде виділити місцевим продовольчим комітетам до закінчення збору хлібу. При цьому зауважувалося, що виділення полонених має відбуватися «без збитку для продуктивності роботи заводів для потреб держави». У випадку неможливості звільнення полонених від робіт на підприємствах, адміністрації останніх було рекомендовано військовополонених замінити тимчасовими робочими, яких слід набрати за допомогою місцевих Комітетів, Бірж Праці, Професійний Союзів тощо [27, арк. 7–7 зв.]. Кількість полонених, які

брали участь у сільськогосподарських роботах достеменно не відома.

З моменту появи військовополонених на Луганщині, з ними почали проводити певну специфічну роботу. Цим займалися різні національні спілки та товариства. Відомо, що Товариство вспомоществованія бідним родинам поляків, які брали участь у війні, вже на початку 1916 р. подало клопотання до Штабу МВО щодо допомоги польським військовополоненим. Згідно архівної інформації, зусилля товариства, які були направлені на збір харчів та теплої одягу, були марні [7, арк. 7].

З кінця 1917 р. за розпорядженням Голови Особливої Наради з Оборони Держави від 22 листопада т. р. проходив загальний перепис військовополонених за картковою системою. Цей перепис був необхідний для повної звітності, а головне – для «своєчасної їхньої евакуації на Батьківщину після закінчення війни» [20, арк. 75]. Згідно з інформацією про полонених, можна було прослідкувати кількісні показники представників тієї чи іншої національності [20, арк. 74]. Наприклад, у грудні 1917 р. у Товаристві Штампувальних та Емальованих заводів м. Луганська працювало: 14 русинів (українців з Західної України – Д. Б.), 9 хорват, 6 чехів, 6 поляків, 2 словака, 2 словенця, 2 німці та маляр [27, арк. 42].

Скорочення кількості військовополонених на території Луганщини почалися невдовзі до закінчення війни. Прикладом може стати ситуація, яка склалася на заводі Гартмана, де у травні 1917 р. працювало 225 військовополонених [21, арк. 163], а у вересні т. р. – 216 [28, арк. 98]. Згідно із заявою Правління РТМЗГ Слов'яносербському Повітовому Воїнському Начальнику від 25 вересня 1917 р. «потреба заводу у військовополонених пройшла, а отже маємо честь покійно просити повідомити куди і коли їх потрібно направити» [21, арк. 459], тобто повернути. Восени т. р. почався процес повернення полонених робочих по усім підприємствам. Вже у листопада 1917 р. на заводі Гартмана залишилося 178 військовополонених [29, арк. 15].

Починаючи з 1916 р., військовополонені слов'янської групи вербувалися у національні легіони. Останні повинні були воювати на боці Антанти проти Центральних держав. Відомо, що 4 полонених чеха, які працювали на заводі Гартмана, ще влітку 1917 р. були зараховані до лав Чехословацької армії [7, арк. 43]. Немає жодних сумнівів у тому, що інші полонені чехи пішли тим же шляхом.

Збірний пункт Сербського добровольчого корпусу розташовувався у Київській губернії, чеських і словацьких формувань – на Волині та в

Києві (казарми на Подолі), куди й направлялися бажаччі записатися до них [3, с. 108]. Відносно польських військовополонених слід сказати, що вони займали різні установи. Однією з них була Польська перевізницька комісія, яка розташовувалася у Харкові. У 1917–1918 рр. ця установа сприяла у поверненні до Польщі польським біженцям та полоненим.

Прослідкувати зворотню міграцію військовополонених досить складно. Частина виїхала за межі Луганщини ще за часів Тимчасового Уряду у 1917 р., а решта – залишила цей край у важкий час Української революції 1917 – 1921 рр. та Громадянської війни.

Таким чином, з початком Першої світової війни роль військовополонених у гірничопромисловому комплексі та сільському господарстві територій, які наразі складають Луганщину, то збільшувалася, то зменшувалася. В цілому, їх праця була досить цінною під час загострення питання розширення прав робітників та їх передреволюційних виступів.

Військовополонені, які потрапили на Луганщину, замінили собою тисячі рук місцевих робітників, яких направили на фронт. Саме полонені стали тією силою, яка сприяла збереженню, а навіть зростанню, виробничої потужності більшості місцевих підприємств. Вони у значній мірі доклали зусиль до виконання великих військових замовлень, видобутку мільйонів тон корисних копалин, а також, у потрібний час, прийняли участь у сільськогосподарській праці періоду посіву та збирання врожаю.

У свою чергу, Уряд Російської Імперії, адміністрації заводів та копалень доклали певних зусиль для працевлаштування та надання відповідних умов життя військовополонених. Без сумнівів, у більш кращих умовах опинились полонені слов'янських національностей, що було пов'язано з розповсюдженням ідеї слов'янської єдності та братерства. Полонені інших національностей користувалися практично такими ж правами але були під більш пильним контролем, про що говорить відсутність масових втеч з промислових підприємств Луганщини, а також низька смертність.

Подальші дослідження цієї тематики має сенс розширити вивченням таких питань, як взаємовідносини військовополонених з місцевим населенням та робітниками підприємств, робота полонених на вугільних копальнях та в сільському господарстві, на кінних заводах та у поміщицьких мастках.

Таблиця. Робочий склад на заводах Півдня Росії станом на квітень 1916 р.

Заводи	Усього робочих	Військово зобов'язаних	Військово полонених	Біженців	Підлітків та жінок
Юзовський	9 464	3 065	1 080	174	988
Дніпровський	9 134	1 775	1 229	1 008	2 593
Олександрівський	10 806	2 000	2 129	-	2 174
Петровський	8 812	3 500	2 357	-	1 352
Донецько-Юр'ївський	5 211	3 001	1 013	-	301
Дружківський	4 623	1 120	1 443	118	673
Таганрогський	3 843	1 300	495	118	848
Гданцевський	350	230	-	40	20
Нікополь-Маріупольський	5 600	2 296	505	631	712
Ольховський	431	132	87	2	45
Сулінський	4 692	1 042	320	147	1 291
«Російський Провіданс»	2 564	733	459	41	333
Макеєвський	6 324	2 310	1 450	136	539
Краматорський	3 946	802	439	219	1 205
Керченський	1 504	442	-	58	407
Кадієвський	948	324	252	65	140
Константинівський	2 169	613	415	106	486
Катеринославський	4 214	1 544	420	-	782
Луганський /Гартмана/	5 430	1 815	115	-	1 212
Нижньодніпровський	4 345	1 094	-	249	1 672
Торецький	1 714	725	257	44	631
разом:	96 306	29 863	14 465	3 156	18 404

Матеріали таблиці з роботи О.Нестеренко «Розвиток промисловості на Україні», стор.559. (Наведена у таблиці збірна інформація опрацьована О. Нестеренко в ЦДІАК. Сірим кольором нами виділені підприємства, які в 1914–1918 рр. знаходились у сучасних межах Луганщини).

Список використаних джерел та літератури:

1. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні. – Ч. 2. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 579 с.
2. Турченко Г. Ф. Південноукраїнський фактор у Першій світовій війні // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – Вип. XVII. – С. 54–81.
3. Нахтігаль Р. Дарницький табір військово-полонених під час Першої світової війни // Український історичний журнал. – № 2. – 2010. – С. 103–116.
4. Держархів Луганської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 157.
5. Держархів Луганської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 154.
6. Держархів Луганської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 108.
7. Держархів Луганської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 156.
8. Держархів Луганської обл., ф. 7, оп. 1, спр. 16.
9. Держархів Луганської обл., ф. 7, оп. 1, спр. 15.

10. Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем сенате. – Отд. 1. 2-е полугодие. – СПб.: Сенатская типография, 1915. – 3666 с.

11. Держархів Луганської обл., ф. 67, оп. 1, спр. 25.
12. Держархів Луганської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 171.
13. Держархів Луганської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 159.
14. Держархів Луганської обл., ф. 4, оп. 1, спр. 13.
15. Держархів Луганської обл., ф. 67, оп. 1, спр. 16.
16. Держархів Луганської обл., ф. 67, оп. 1, спр. 80.
17. Держархів Луганської обл., ф. 101, оп. 1, спр. 1.
18. Слов'яносербський хлібороб. – 1918. – № 45 (12 січня).
19. Держархів Луганської обл., ф. 7, оп. 1, спр. 22.
20. Держархів Луганської обл., ф. 4, оп. 1, спр. 8.
21. Держархів Луганської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 215.
22. Держархів Луганської обл., ф. 7, оп. 1, спр. 14.
23. Держархів Луганської обл., ф. П-2, оп. 1, спр. 128.
24. Держархів Луганської обл., ф. 67, оп. 1, спр. 25.
25. Держархів Луганської обл., ф. 97, оп. 1, спр. 2.
26. Держархів Луганської обл., ф. 97, оп. 1, спр. 4.
27. Держархів Луганської обл., ф. 101, оп. 1, спр. 6.
28. Держархів Луганської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 228.
29. Держархів Луганської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 204.